

Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve
Kişiler Ekseninde
Türk Hariciyesi

Editörler
İRŞAD SAMİ YUCA
HİDAYET KARA

KITABEVİ

KİTABEVİ • 739

*Tanzimat'tan Günümüze Olaylar
ve Kişiler Ekseninde
Türk Hariciyesi*

Editörler

İrşad Sami Yuca
Hidayet Kara

Kapak Düzenleme

Minyatür / Onur Sönmez

Dizgillik Düzen

Hülya Aşkın

Baskı - Cilt

Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul
Sertifika No: 45159

1. Baskı, 1100 Adet
İstanbul, 2019

ISBN 978-605-7819-11-6

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16450

Online Satış

www.kitabeviyayinlari.com

© Bütün yayın hakları "KİTABEVİ Yayınları"na aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

KİTABEVİ

Yerebatan Caddesi. No: 33/6 Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 • Faks:(0212) 527 11 16

Tanzimat'tan Günümüze Olaylar
ve Kişiler Ekseninde

Türk Hariciyesi

Editörler
İRŞAD SAMİ YUCA
HİDAYET KARA

KITABEVİ

20. Yüzyılın Başlarında Türkler ve Araplar

Durmuş AKALIN

Giriş

Ortadoğu'da Osmanlı hâkimiyeti genel olarak Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık ve Ridaniye seferleri neticesinde başlamış ve yaklaşık 400 yıl boyunca devam etmiştir. Bölgenin dini ve ekonomik hususiyetleri Osmanlı Devleti'nin güney topraklarına ayrı bir ehemmiyet vermesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu idaresi 19. yüzyılın ortalarına kadar bir şekilde devam etse de İngiltere ve Fransa'nın bölgeyle olan münasebetleri zamanla birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın doğrudan veya dolaylı olarak tesirleriyle Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği canlanmış, Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu zorluklar nedeniyle ayrılıkçı girişimler kendine zemin bulmuştur. Söz konusu devletlerin misyonerlik faaliyetleri de Suriye, Mısır ve Lübnan'da etkisini göstererek buralarda siyasi ve sosyal hareketlenmelerin oluşmasına sebep olmuştur. Napolyon'un Mısır'a asker çıkarması ve bölgeyi işgal etmesi milliyetçilik fikirlerinin alevlenmesini beraberinde getirmiş, Osmanlı kurumlarındaki kişilerin başarısız idaresi de düşünüldüğünde, Ortadoğu'daki milliyetçilik hareketlerinin önü alınamamış, 19. yüzyılda bu hareketler hızla yayılmıştır¹. Ne var ki bütün hadiseler Napolyon'un seferi ile başlamış gibi gözükse de Mısır'da Bulutkapan Ali Bey hadisesinden beri bir huzur olduğu söylenemez.² Yine Avrupalı devletler 19. yüzyılın başından beri Yemen ve Doğu Afrika sahil-

¹ Şerif Demir, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer 2011, s. 693.

² Selda Güner, "Mısır'da Asi Bir Memlük: Bulutkapan Ali Bey (El Kebir) 1768/69-1773", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 53/1, 2017, s. 176.

lerindeki şehirlerle ilgilenmeye başlamışlardır.³ Basra Körfezi ve Ortadoğu'nun ticari ve stratejik değeri yüksek tüm bölgelerinde, 18. yüzyılın sonları ve özellikle 19. yüzyılda belirgin bir Batı etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Zamanla da Batılı devletlerin nüfuzu bölgede baskın hale gelmeye başlamıştır.

Osmanlı idaresindeki Araplarla meskûn topraklarda 16. yüzyıldan itibaren herhangi bir kavmiyetçi hareket görülmemiş, Araplar ve Osmanlılar İslamiyet'in belirlediği esaslar üzerine yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Zaman zaman ortaya çıkan sorunlar ise kavmiyetçi bir hassasiyetten ziyade daha çok mahallî, ekonomik ve siyasi gelişmelere göre şekillenmiştir. Sonraları fazlasıyla kullanılacak bir deyimle ifade etmek gerekirse, Araplar arasında yaygın bakış ümmetçilik olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da belirginleşen ve etkili bir hal alan milliyetçilik hareketleri, çok uluslu devletler için önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Nitekim Osmanlı Devleti de bu hareketlerden çeşitli şekillerde nasibini almış ve devlet durumu kontrol etmek için Osmanlılık ve İslamcılık hareketlerini geliştirerek bunun yaygınlaşmasını teşvik etmişti. Ne kadar çaba sarf edilse de milliyetçilik hareketlerinin yayılmasına mani olunamamış ve Osmanlı Devleti himayesindeki milletlerin bunu benimsemeleri engellenememişti.⁴ Aslında Müslüman Araplar ve Türklerin birbirine bağlanmasında en etkili unsur İslamiyet olmuştu.⁵ Bu bağ 19. yüzyıla kadar Türkler ve Araplar arasında belirgin bir şekilde kavmi sürtüşmelerin ortaya çıkmasına da mani olmuştu.

Arap dünyasında milliyetçi düşüncelerin gelişmesinde Hristiyan Arapların etkisi önemlidir. 19. yüzyılın ortalarında Hristiyan Araplar, Lübnan ve civarında eğitim ve ticaret sebebiyle Avrupa ile yakın temaslarda bulunmuşlar, oradaki milliyetçilik hareketlerinden haberdar olmuşlardır. Bu etkileşimin ardından önce Lübnanlı Araplar ve ardından diğer Araplar arasında milliyetçilik fikirleri filizlenmiştir. Bu fikirler yavaş yavaş yayılsa da Arap toplumunda uzun bir müddet reaksiyon görülmemiş, Osmanlılar ve

³ Durmuş Akalın, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, s. 393-394; Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 25-26.

⁴ Mustafa Yağbasan, Abdulsamet Günek, "Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Algısı", *Global Media Journal Turkish Edition*, C. 1, S. 1, 2010, s. 119.

⁵ Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007 s. 12.

Araplar arasındaki Müslümanlık bağı 20. yüzyıla kadar buna engel olmuştur. Hristiyan Lübnan Arapları bu bağın dışında kalmışlar ve bu fikirleri dinden ayrı olarak kültür ve siyaset sahasında yaygınlaştırmaya gayret etmişlerdir.⁶ 1850'li yıllarda Lübnan ve etrafında yaşayan Hristiyan Araplar gerek ticaret gerekse eğitim vasıtalarıyla diğer Araplara göre daha fazla Batı ile ilişki içerisine girmişlerdir. Bunun yanında Müslüman Araplar kendisini önce Müslüman olarak tanımlarken Hristiyan Araplarda hassasiyet aynı noktada değildir.⁷

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl içinde İstanbul'dan uzaklaşma emaresi gösteren bazı yerleri idaresi altına almayı başardı. Ancak ne kadar gayret gösterilse de süreç tamamlanamadı. 1861'den sonra Lübnan Sancağı'na bir tür özerklik tanınmıştı. 1887'de yönetim biçiminde yapılan bir değişiklik sonucu "Verimli Hilal" kuzeyde Halep Vilayeti, batıda Beyrut Vilayeti, doğuda Suriye Vilayeti ve yine özerk Kudüs Vilayeti olmak üzere dörde ayrıldı. Çoğunluğu çöl olan göçebelerin oturduğu Arap Yarımadası'nda Osmanlı egemenliği zaten çok zayıftı. 1841'de Batı Arabistan'ı Mekke ve Medine'nin geleneksel yöneticileri olan Arap şerifleriyle birlikte yönetecek bir vali tayin edilerek Hicaz'ı merkezi sisteme bağlamak için bir teşebbüste bulunuldu. 1871'de Doğu Arabistan'da El Hassa'nın, 1872'de ise dağlık Yemen taraflarının başkenti San'a'nın ele geçirilmesiyle, Osmanlı egemenliği buralara kadar uzandı. Ama yarımadanın iç bölgeleri özellikle İbn Suud ve İbn Reşid ailelerinin elindeki Necid ve Şammar gibi yerler müstakil bir durumda gibiydiler. Yarımadanın güney ve doğu kıyılarında ise egemenlik Aden'i işgal etmiş ve Basra Körfezi'ndeki küçük emirliklerle özel anlaşmalar yapmış İngilizlerin elindeydi.⁸

19. yüzyılın başlarından itibaren Mehmed Ali Paşa yönetiminde özerk olan Kahire, Avrupa'daki fikirler, idare biçimleri ve teknolojik yeniliklerle İstanbul'dan daha önce tanışmıştı. Kahire, Tanzimat'ı kendince uyarlayarak uygulamış, Rıfa el-Tahtavi gibi düşünürler, Mehmed Ali'nin politikalarıyla ortaya çıkan siyasi ve sosyal değişimleri ideolojik açıdan ifade etmişlerdi.⁹

⁶ Serkan Yenal, *Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu*, Akademik Ortadoğu Altı Aylık Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, C. 7, S. 14, 2013, s. 206-207.

⁷ Ali Bilgenoğlu, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁸ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Ter. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s. 27.

⁹ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, Çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 26.

Arap Milliyetçiliğinin oluşmasında Mısır'da söz sahibi olan Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerden olan Rıfa el-Tahtavi bir yönüyle (1801-1873) öncülerden olmuştur. Tahtavi ve Osmanlı bürokrasisinde en yüksek yerlere ulaşan Tunuslu Hayreddin Paşa gibi Müslüman aydınlar, İslamiyet'in modernleşme yanlısı yorumu içinde Arap ulusçuluğunun yerini aramışlardır.¹⁰ Zamanla bu tür hareketler artmaya ve çeşitlenmeye başladı. Suriye asıllı Arap milliyetçisi Abdurrahman El Kavakibi'nin (1849-1903) Osmanlı baskısından kaçıp yerleştiği Mısır'da yazdığı yazılar sınırlı bir ilgi uyandırmıştı.¹¹ Abdurrahman El Kavakibi, *Ümmü'l Kurâ* isimli eserinde Osmanlı'nın politikalarını eleştirerek İslam hilafetini gereği gibi temsil edemediklerini dile getiriyordu. Ona göre Müslümanlar kendilerini her yönüyle kuşatan bir çöküntü yaşamaktadırlar. Bu çöküntünün sebebi ulemanın ve ümeranın sorumluluklarını yerine getirmemesiydi.¹²

Arap milliyetçiliği Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 19. yüzyılda kendisini gösterse de etkisinin artması II. Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşmiştir.¹³ Bu amaçla kurulan cemiyetlerle 1918 yılına kadar Arap milliyetçiliği açıktan yapılmamışsa da ciddi boyutlara ulaşmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'ne olan tepkinin, söz konusu akımın büyümesinde etkileri olmuş olup en nihayetinde Arap milliyetçiliğinin topluluk halinde yayılması I. Dünya Savaşı'nın ardından gün yüzüne çıkmıştır.¹⁴ Arapların ekserisi I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne sadık olup, Arap milliyetçiliği sadece azınlık bir grup tarafından güdülmüştür. Bahsedildiği üzere Arap milliyetçileri İttihat ve Terakki kadrolarını Türkçülük yaptıkları, önemli yerlere kendilerinden olanları getirdikleri, Siyonizm'e destek verdikleri gerekçeleriyle tenkit ederek bu yolla seslerini duyurmaya ve isyanlarına taraftar toplamaya çalışmışlardır.¹⁵ İslamiyet yanında bir Arap milliyetçiliğinin tesisinde Kuran-ı Kerim'in Arapça olması ve tarihsel geçmiş, bunun yanında Hz. Muham-

¹⁰ Cafer Yalçın, *Osmanlı Devleti'nde Ayrılkı Arap Örgütü El-Lâ Merkeziye Cemiyeti (1912-1916)*, Libra Kitap, İstanbul, 2017, s. 27.

¹¹ Peter Mansfield, a.g.e, 1975, 38.

¹² Ramazan Yıldırım, *20. Yüzyıl İslam Dünyasında Hilafet Tartışmaları*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2016, s. 254.

¹³ Erdal Açıkşes, *Soğuk Savaş Sonuna Kadar Ortadoğu ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları*, Ijbemp International Journal of Business, Economics and Management Perspectives, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, S. 8, Aralık 2017, s. 8.

¹⁴ Şerif Demir, a.g.m, s. 693.

¹⁵ Şerkan Yenil, a.g.m, s. 208.

med'in Arap oluşu Arap milliyetçiliğine taraftar cenahlarda öne çıkarılan noktalar olmaya başlamıştır. Yine bu görüşler Osmanlı Devleti'nin gün geçtikçe zayıflaması üzerinden devletin Arap topraklarını bir işgalci güç karşısında koruyamayacağı vurgusu ile savunma refleksinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁶ Bu şekilde birbiri ile iç içe geçmiş görüşler Osmanlı Devleti'nin güney topraklarında yeni bir sürece kapı aralamıştır.

Arap dünyası içerisinde Hristiyan Araplar azınlıktaydı ve öteki kavimlere nazaran saygınlıkları azdı. Bu sebeple tam bağımsızlık için toplumda milliyetçilik hareketlerine yoğunlaşarak kendi inançlarına göre bir devletin kurulmasını, herkesin eşit olduğu bir düzen ve sistemi tasavvur etmişlerdir. Nitekim buna rağmen Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesine değin Araplar arasında bağımsız bir Arap devleti oluşturma teşebbüsü olmamıştır. Şerif Hüseyin'in isyan etmesinin temelinde yatan neden, İttihat ve Terakki yönetiminin İslam'la çelişen dinsizler olarak görülmesi ve İslam'ın korunması için Türklerle savaşmak gerektiğine inanılmasıdır. Bu söyleme ve inanca rağmen Araplar arasında söz konusu isyana olan katılım kısıtlı olmuş hatta genel bir kayıtsızlık hâkim olmuş bazı Arap kabileleri isyandan sonra bile Osmanlı ordularıyla paralel hareket etmişlerdir. Arap milliyetçiliğinin önemli boyutlara geçişi I. Dünya Savaşı'nın ardından İtilaf güçlerinin Arap topraklarını ele geçirmesiyle güçlenmiş, işgallere karşı mücadele mekanizması halk tarafından canlanmıştır.¹⁷

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti içindeki Arapların temsili giderek dikkat çekmeye ve görünür olmaya başladı. İlk Osmanlı meclisinin iki dönemi süresince 232 mebusluktan 32'si Araplara aitti. Halep ve Suriye, Osmanlı Devleti ile bütünleşik yapılarından dolayı nüfuslarına oranla biraz daha fazla temsil edilmişlerdi. Bağdat, Basra ve Trablusgarp ise nüfuslarına oranla daha az temsil edilmişlerdi.¹⁸ Ancak 1908 seçimlerinde 56 Arap mebusun seçildiği görülmektedir. Ara seçimlerle gelen 11 Arap daha eklenirse I. dönemde 67 Arap mebusun bulunduğu anlaşılmaktadır. I. dönemde görev yapan Arap mebusların çoğu İttihat ve Terakki saflarında yer almışlardır. 1912'de Arap mebusların tam sayısı 56'dan 45'e düşmüştür. 1914'te ise sayıları önceki dönemlere göre en yüksek orana ulaşmıştır.¹⁹ Bunun da te-

¹⁶ Ali, Bilgenoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁷ Serkan Yenal, *a.g.m.*, s. 209.

¹⁸ Cafer Yalçın, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁹ Cafer Yalçın, *a.g.e.*, s. 53.

mel sebebi I. Dünya Savaşı öncesi Arap toplumundaki hareketlilikler ile İttihat ve Terakki'nin tavrı değişikliğidir.

En dikkat çeken yerlerden biri Suriye'dir. Arap siyasi örgütleri, 19. yüzyılın sonuna kadar temelde, Suriye'nin Osmanlı Devleti içindeki birliğini yeğlediler. Araplar, 1908'e kadar herhangi bir Jön Türk eylem programında çıkarlarına uygun bir fraksiyon oluşturmadılar.²⁰ Ancak zaman içerisinde cemiyetler kendini göstermeye başladı. İstanbul'da oturan Araplar tarafından düzenlenen ve İttihat ve Terakki liderlerinin de katıldığı bir toplantı sonunda Osmanlı-Arap Kardeşliği (El Ikha El Arabî ve El Osmanî) adı altında yeni bir cemiyet kuruldu. İttihat ve Terakki bir iyi niyet gösterisi olarak 16 yıldan beri sürgünde olan Hüseyin bin Ali'yi affederek Mekke Şerifi unvanıyla geri gönderdi. Abdülhamid'in uyarılarına kulak asmamakla, padişahın bu konuda kendilerinden çok daha doğru düşündüğünü hayli pahalıya öğrendiler.²¹

Yine İstanbul'daki en önemli kuruluşlardan olan *Arap Edebiyatçıları Derneği* 1909'da ortaya çıktı. 1912'de Kahire'de *Osmanlı Âdemi Merkeziyet Fırkası* kuruldu. Fırka adından da anlaşıldığı üzere âdemi merkezîyetçi fikirleri savunmaktaydı. Birkaç gizli Arap cemiyeti de Binbaşı Aziz el Mısırî başkanlığında *El Kahtaniye* adıyla kurulmuştu. Yine 1911'de kurulan *El Fetat* yani Genç Araplar Cemiyeti idi. El Kahtaniye Avusturya-Macaristan örneği gibi bir formülü savunurken El Fetat Arap vilayetlerinin bağımsızlığı fikrindeydi.²² El Kahtaniye Cemiyeti 1910'da gizli olarak kuruldu. Aziz El Mısırî, Yemen ve Libya'da askerlik görevi nedeniyle bulunduğu sıralar cemiyetle ilişkisi zayıflasa da sonrasında daha keskin fikirleri savunmaya başlamıştı.²³ Diğer yandan Mısır'da müteşekkil *El-Lâ Merkezi Cemiyeti* hilafeti Mısır'da İngiltere himayesinde tesis ve hidiviyet makamına hilafeti dâhil etmek, Suriye haritasını Hayfa'dan Mısır'a kadar İngiltere ve Hayfa'dan İskenderun'a kadar Fransa himayesinde vaz etmek, Suriye'de Müslüman bir prensliği vücuda getirmek gibi gayeler içerisindeydi.²⁴ Genel itibarıyla 20. yüzyılın başında Arap milliyetçiliği fikrini savunanlar önceki dönemlere göre hayli artış göstermişti.

²⁰ Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s. 60.

²¹ Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 39.

²² Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 41.

²³ Orhan Koloğlu, *Üç İttihatçı Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 61.

²⁴ Ayşe H. Aydın, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri*, Arba Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

1. Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar ve Türkler

I. Dünya Savaşı'nın yegâne nedeni güçlenen Avrupa Devletleri'nin ekonomik açıdan genişleme ve sömürgeler elde etme yarışı içerisine girmesidir. Bir süredir gergin olan taraflara bir nevi bahane teşkil eden ve savaşı fiili olarak başlatan olay Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliht Prensi François Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 yılında Saray Bosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi olmuştur. Avusturya-Macaristan'ın bu olayın sonrasında Sırbistan'a verdiği notanın karşılıksız kalması sebebiyle 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan tarafından Belgrad bombalandı ve savaş başlamış oldu. Daha sonra Almanya, Avusturya-Macaristan'ın yanında, Rusya ise Sırbistan'ın yanında savaşa girdi. Fransa ve İngiltere de Almanya'ya savaş ilan edince savaş, bütün Avrupa'ya yayıldı. Birbirleriyle savaştan bu devletlerin yanında Japonya, ABD, İtalya, Yunanistan ve Romanya'nın İtilaf bloğunda, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın da İttifak bloğunda savaşa girmesi savaşın bütün dünyaya yayılmasına sebep oldu. İngiltere'nin Almanya'ya karşı olmasındaki en önemli nedenlerden birisi Osmanlı Devleti tarafından 1903 yılında kendisine verilen imtiyazla Almanya'nın işlettiği Berlin-Bağdat demir yolu olup bu yolun Basra Körfezi, Süveyş Kanalı ve Uzakdoğu'daki sömürgelerinin güvenliğini tehdit ettiğini düşünmesinden ileri gelmektedir.²⁵ Tabii bunun yanında bölgesel ve küresel çıkar çatışmaları milletleri bir dünya savaşına kaçınılmaz olarak sürüklemiştir.

Osmanlı Devleti savaş öncesinde İngiltere'ye iki adet gemi siparişi vermiş fakat bu gemiler parası ödendiği halde İngiliz yönetimi tarafından iade edilmemiştir. Bu olayın ardından Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir anlaşma imzalayarak seferberlik ilan etmiştir. Savaş ilanı öncesinde Akdeniz'de İngilizlerce takip edilen iki Alman gemisi Osmanlı karasularına girmiş ve Osmanlı Devleti bu gemileri satın aldığını ilan ederek iadesini reddetmiştir. Olay, İngiltere ve diğer İtilaf devletleri tarafından protesto edilmiştir.²⁶ Ne var ki olaylar burada kalmayarak Osmanlı Devleti savaşın içine doğru sürüklemiştir. Zor durumda olan Osmanlı Devleti bu hadisenin ardından çok cepheli bir savaşa karşı karşıya kalmıştır.

İstanbul'daki Alman generallerin talepleri üzerine iki gemi (Yavuz ve Midilli), yanında Osmanlı donanması da olduğu halde Karadeniz'e çıkararak

²⁵ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasından Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Kasım 2007, s. 646.

²⁶ Cemal Kemal, a.g.m, s. 648.

Rus donanmasına saldırmış, ardından Odessa, Feodosya ve Novorossik'teki üsleri bombalamış ve böylelikle Osmanlı Devleti son kez büyük devletlerle savaşa girmiştir.²⁷ Olayın ardından Osmanlı Devleti Rusya'ya özür içeren bir nota göndermiş yaşananlar için Rus donanmasını suçlamış, Rusya ise bu suçlamayı reddederek 24 saat içinde geri çekilmelerini isteyen karşı nota göndermiştir. Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti bu şartları kabul etmeyince Çar II. Nikola, Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. 4 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, Mebusan ve Ayan Meclisi tarafından da onaylanarak 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti de İtilaf devletleriyle savaşa başlamıştır. Savaşa sonradan girmesine rağmen birçok cepheye birden savaşmak durumunda kalan Osmanlı Devleti, oldukça zor durumda kalmıştır. (Sina-Filistin, Irak, İran, Çanakkale, Hicaz, Kafkasya, Galiciya, Romanya ve Makedonya) İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan Irak Cephesi'ndeki savaşların bölgedeki petrol nedeniyle önemi büyük olmuştur.²⁸

Arap milliyetçileri I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, muhariplere karşı tutumlarında iki kampa ayrılmıştı ya İtilaf Devletleri'nin desteğini ve İngiliz-Fransız işgali ihtimalini kabul edecek ya da savaşa Osmanlı Devleti tarafında girip ulusal taleplerini tatmin edeceklerdi. Milliyetçilerin büyük çoğunluğu İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alırken görece küçük ama etkili bir grup da İngiliz-Fransız işgalinin potansiyel tehlikesini açıkça kavramış ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı.²⁹ I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Arap coğrafyasındaki siyasi aktörler de kendilerince bir pozisyon almışlardı. Kabaca bir değerlendirme yapılacak olursa İbn Reşid ve İmam Yahya Türk taraftarı gibi görünmekteydiler. Ancak Necid'deki İbn Suud, Asir'deki El İdrisi ve Kuveyt emiri Osmanlı karşıtı bir çizgide durmaktaydılar. Ne var ki hiç birisi de açıkça Osmanlı Devleti aleyhine hareket etmeye cesaret edemiyordu.³⁰ Fakat gelişmeleri etkileyen en önemli çıkış Hicaz'da yaşandı. Öne çıkan isim ise Şerif Hüseyin'di. Hüseyin bin Ali, Arabistan'ın Haşimi ailesindendi ve bu aile Mekke Şerifliği görevini uzun yıllardan beri yüklenmiş bulunmaktaydı. 1853'te Hüseyin, İstanbul'da oturmaya davet

²⁷ Bernard Lewis, *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2014, s. 423.

²⁸ Cemal Kemal, a.g.m, s. 649.

²⁹ Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 341.

³⁰ Peter Mansfield, a.g.e, s. 52.

edilmiş ve o da bu daveti kabul ederek, ailesiyle birlikte başkente yerleşmişti. 23 yıl sonra Osmanlılara karşı Arapların isyan bayrağını açan aynı Hüseyin bin Ali olacaktı.³¹

İngilizlerle bir kısım görüşmelerin ardından 1916'da isyan eden Şerif Hüseyin, diğer Arapların desteğine ihtiyaç duydu ve isyanın gerekçelerini açıklayıcı bir yazı yazdı. Hicaz'ın idaresinin kendisine bırakılması gerektiğini ve Osmanlı Devleti'nin bu idareyi tanınmasını istedi. Osmanlı Devleti bu isteği kabul etmedi ve Mekke Emirliği'ne Şerif Ali Haydar'ı görevlendirdi. Bu kararın ardından Şerif Hüseyin, Mekke'yi işgal etti ve isyanın diğer bölgelere yayılması için çaba sarf etti. Hem denizden hem de karadan kuşatılan Cidde, 1 haftalık ablukanın ardından Şerif Hüseyin tarafından ele geçirildi. Bunun yanında Taif, Osmanlı Devleti tarafından savunulduysa da bu savunma uzun süre devam edemedi. Sadece Medine, devletin elinde kalmış, I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar da kalmaya devam etmişti. Osmanlı Devleti bu isyanı bütün Arapların isyanı olarak algılamamış, bölgesel ve İngiliz destekli bir hareket olarak görmüştü.³²

Şerif Hüseyin'in kendisini bütün Arapların kralı olarak ilan etmesine İngiltere bile karşı çıkmış ve onu "Hicaz Kralı" olarak tanımıştır. Mekke, Cidde ve Taif şehirleri isyancıların elinde olsa da bu şehirlerin halkı isyana destek vermemiş, Şerif Hüseyin'in adamları ve bir kısım bedevi, şerifin asıl kuvvetini oluşturmuştur. Şerif Hüseyin, isyanı meşrulaştırmak için İttihat ve Terakki'yi eleştirmiş, doğrudan halifeyi eleştirmekten kaçınmış ve ona karşı herhangi bir izlenim vermekten titizlikle uzak durmuştur. Rusya savaştan çekilirken İngiltere ve Fransa'nın Arap topraklarını paylaşmak için gizli olarak Sykes-Picot ile anlaşmalarının Rus gazetesi *Izvestia*'da açıklanması, yapılan paylaşımı dünyanın bilgisine sunmuştur. Bundan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, Arapların desteğini kazanma yoluna gitmiştir. Bu amaç çerçevesinde Cemal Paşa, 13 Kasım 1917'de bir mektup yazmış; Filistin'de Osmanlı Devleti'yle beraber hareket ederek İngiliz ilerlemesinin durdurulması adına teklifte bulunmuş, bunun karşılığında ise Arapların milli isteklerinin devlet tarafından kabul edileceğinin garantisini vermiştir. Bununla beraber İngilizlerin oyununa geldiklerini kabul edip isyandan vazgeçtikleri takdirde affedileceklerini, İslam çatısı altında taleplerinin

³¹ Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 27, 33.

³² Yüksel Nizamoglu, "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı", *Bilig*, S. 66, Yaz 2013, s. 124.

kabul edileceğini garanti etmiştir.³³ İsyanına meşru zemin hazırlamak üzere Şerif Hüseyin, savaştan yeni çıkan, kendi içerisinde ekonomik ve askeri birtakım sorunları bulunan bir devleti daha toparlanamadan yeniden savaşa soktukları için İttihatçıları suçlamıştır. Bunun yanında savaşta yeterince başarı sağlanamamış ve birçok önemli toprağın işgalcilerce ele geçirilmesini Talat, Cemal ve Enver Paşaların kötü idaresine bağlamıştır. Almanya bloğunda, Fransa ve İngiltere'nin karşısında savaşa girilmesinin İttihatçılardan kaynaklandığını savunmuş ve bu hareketlerini eleştirmiştir.³⁴ İsyanından hemen önce Cemal Paşa'nın Arapların ileri gelenlerinden birtakım kişileri asmuş olması da Şerif Hüseyin'in isyanının sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheleden birisi de Filistin Cephesi'ydi. İngilizlerin önem verdiği, kendi kuvvetleri yanında Uzakdoğu'dan getirdiği birlikler ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Arap kabilelerinden mürekkep ordusuyla yüklendiği bir cephe olan Filistin Cephesi, savaşın kaderini belirleyecek özelliğe sahiptir. Sömürge yollarını kontrol etmek için Ortadoğu topraklarının güvence altına alınması gerektiğinin bilincinde olan İngiltere, bu cepheye fazlaca önem vermiştir. İşgale engel olmak ve İngilizlerin emellerini boşa çıkarmak adına bölgede bulunan Osmanlı orduları 4. Ordu, 7. Ordu ve 8. Ordu'dur. Ordulara komuta eden komutanlar sırasıyla 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 8. Ordu Komutanı Cevat Paşa olup Filistin Orduları Grup Komutanı ise Mareşal Liman Von Sanders'tir. İngilizlerin taarruz hazırlıkları Arap isyanının yayılmasına göre şekillenmiştir. Genel itibariyle General Allenby yönetiminde İngiliz ordusu iki piyade kolordusu, İtalyan ve Fransız müfreze birlikleriyle beraber ona bağlı birlikler ayrıca hava kuvvetleri ve çöl atlı piyade kolordusundan ibaretti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin Cephesi'ndeki stratejik ve kritik hareketi Nablus Meydan Muharebesi'nde gerçekleşmiş, komutasındaki 7. Orduyu en az kayıpla Halep'in kuzeyine kadar çekmeyi başarmış ve burada düşmanı durdurabilmiştir. Ne var ki öncesinde Kudüs, Gazze ve Şeria bölgelerinde Yıldırım Orduları Komutanlığı'nın verdiği kayıplar takviye edilerek yenilenememiş, bunda Filistin Cephesi'nin diğer cephelere olan uzaklığı ve

³³ Özlem Tür, "Türkiye ve Filistin-1908-1948 Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62/1, 2007, s. 232.

³⁴ Yüksel Nizamoğlu, a.g.m, s. 125.

ulaşım imkânlarının uygun olmaması önemli bir etken olmuştur.³⁵ Devamlı surette savaş halinde olan ordulara ikmal sağlanamaması hem moral hem de güç açısından çöküntüyü beraberinde getirmiş, kuvvetlerin muharebe gücü ciddi derecede sekteye uğramıştır. Yıldırım Orduları Komutanlığı bu durumdayken moral bakımından yüksek ve tam teçhizatlı olan İngilizlerle Nablus Meydan Muharebesi'ne girmek mecburiyetinde kalmıştır.³⁶ Filistin Cephesi'nde Osmanlı ordularından genel itibariyle üç kat, 8. Ordu karşısında yedi kat ve 22. Kolordu karşısında ise yirmi iki kat güç üstünlüğüne sahip olan İngilizler, çok önemli bir avantaja sahipti. Osmanlı ordularındaki piyade tümeni sayısı İngilizlere göre fazla olsa da çeşitli teknik özellikler bakımından İngiliz piyadeleri üstün güce sahip bulunmaktadır. Bunun yanında süvari tümenlerinde dört kat üstünlüğe sahip olan İngiliz kuvvetlerinin deniz ve hava kuvvetlerinin bulunması da dikkate alındığında ciddi bir üstünlüğe sahip oldukları açık bir şekilde söylenebilir. General Allenby, Osmanlı ordusunu imha etme planlarında örs ve çekiç taktiğiyle hareket etmiş, 4. 7. ve 8. Orduları kuşatma ve çevirme hareketiyle ortasına alarak savaşa kesin bir zaferle son vermeyi ummuştur.³⁷

İngilizler 8. Ordu karşısına sayı ve teknik üstünlükle çıkmış ve 22. Kolordunun karşısına gelecek şekilde mevzilenerek on dört katlık bir güç üstünlüğüyle 18 Eylül 1918'de gece saatlerinde taarruza başlamışlardır. 7. Orduya da İngiliz saldırıları görülmüş bir şaşkınlıkla harekâtıyla asıl saldırı yerinin sezilmesi geciktirilmiştir, 8. Ordu hazırlıksız yakalanarak bir şekilde baskına uğramıştır. İlk olarak 8. Ordunun haberleşme ağları İngiliz topçuları tarafından imha edilmiş, cepheleer arası bilgi alışverişi engellenmiştir. Ordu komutanı Cevat Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mareşal Liman Von Sanders'e verdiği raporda durumun kritikliğini şu ifadelerle dile getirmiştir; *"Önce belirttiğim gibi, sağ kanattaki durum pek kötüdür. 7. Tümen tüm olarak muharebe dışı kalmıştır. 22. Kolordu El Tire kesimine çekilmiştir. Topçusunun çoğunu kaybetmiştir. Kolordu, bu kesimde tutunmaya çalışıyor; fakat Kolordu Komutanı (Tümgeneral Refet Bele), bu kesimde durabileceğinden kuşkuludur. Düşman, bu hattın da bazı kesimlerine girmiştir. Karşı taarruzla geri atılmasına çalışılıyor. 19. Tümen, Kefri Kasım yöresine çekilmiştir. Grupça mümkün olan yardımın yapılmasını rica ederim"*. Bu rapor 8. Ordunun bozulma emareleri gösterdiğini

³⁵ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 427.

³⁶ Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, Bahar 2013, s. 627.

³⁷ Cemal Kemal, *a.g.m.*, s. 628.

ve İngilizler tarafından yarılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermek için yeterliydi. 19 Eylül 1918'de İngilizler savaşıma gücünü ve moralini kaybetmek üzere olan Cevat Paşa'nın komutasındaki 8. Orduya tekrar bir saldırıda bulunmuş ve ordu yarılmış, süvariler ise yarılan yerden girerek panik havasını arttırmıştır. İngilizlerin 60. Tümeni de 22. Kolorduyu yarmış bu harekâta diğer kuvvetlerin de katılmasıyla gedik büyümüştür. Bir yandan 7. ve 8. Orduların geri çekilme yolları üzerine İngilizler çevirme harekâtı yapmışlar Osmanlı ordularının önlerini kesmeye çalışmışlardır.

8. Ordunun gerisinde ortaya çıkan ve ciddi bir hal alan bu durum nedeniyle Mustafa Kemal Paşa emrinde bulunan 7. Orduyu ciddi bir zayıftan uzaklaştırmak İngilizlerin Anadolu'yla bağlantısını kesmek üzere geri çekilmeyi tek çare olarak görmüştür. Bu harekât planı dâhilinde ise emri altındaki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve Albay İsmet (İnönü)'ye şöyle emir vermiştir: *"Düşman piyadesinin, 7.Orduya taarruzları zaman zaman kesilmek üzere devam etmektedir. Kuvvetli İngiliz süvarisi, 8.Ordunun kanat ve gerilerinde bulunmaktadır. 8.Orduda genel durum, 19 Eylül 1918'den daha geride, sol kanadı Surra'nın hemen güneydoğusundaki tepede olmak üzere bir mevzii almayı gerektiriyor. 7.Ordu, buna göre; Surra-Şeyh Selman Farisi Şeyh Manha El Fevka-Averta-Hirbet Ebu Rıza-Vadi Samu kuzey sırtları-Um Hilal batı ve güney sırtı-Karn Sartabe hattına çekilmeye karar vermiştir...7.Ordu Karargâhu Beyti-Hasan'da kurulacaktır. Karargâhın ne zaman hareket edeceği ayrıca bildirilecektir"*.³⁸

20-21 Eylül 1918 tarihlerinde Yıldırım Orduları Komutanlığı İngiliz güçlerine karşı özellikle 8. Ordunun tamamen imhasıyla ciddi bir yenilgi almış, Cevat Paşa esir olmaktan son anda kurtulmuş, savaş esnasında Liman Von Sanders ile irtibat kesilmiş ve 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa emri altındaki ordu birliklerine inisiyatif alarak kuzeye çekilme emrini vermiştir. Başkumandanlıktan cepheyle ilgili istenen yazı Liman Von Sanders'e ulaşamayınca Beyt-i Hasan'da bulunan 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya verilerek durum hakkında bilgi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa yazdığı cevabında: *"Düşman süvarilerinin Samah'a kadar ulaştıkları anlaşılıyor. 8. Ordu kalmamıştır. 7. Orduyu Vadi Fara kuzeyine çekmeye çalışıyorum. Ordu henüz düzenini korumaktadır. Ancak, yiyecek ve cephane sorunu düşünölmeye değer. 4. Ordu henüz taarruza uğramamış ve sağlamdır. Bisan'ı tuturmaya çalışıyorum. Her halde, kuzeyden bu noktaya kuvvet yetiştirilmesi hayat ve mebat sorunudur. Ben Karargâhımla, ordunun merkezi gerisinde sözünü ettiğim vadide, Beyti Hasan'dayım. Grup Komutanlığıyla bağlantı yoktur."* bilgisini vermiştir.

³⁸ Cemal Kemal, a.g.m, s. 633.

General Allenby'in çevirme harekâtı başarıya ulaşmış ve 7. Orduyu çember içine almıştır. 21 Eylül 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mareşal Liman Vön Sanders, Dera'ya girmişse de Arap isyancıları tarafından zor durumda bırakılmıştır. Mustafa Kemal Paşa çemberi yarmak ve birlikleri imhadan kurtarmak için Şeria Nehri'nin doğusuna geçmek adına harekete geçmiş, gündüz İngiliz uçaklarının keşif uçuşu nedeniyle geceleri düzenli ve hızlı bir şekilde hareket etmeyi uygun bulmuş nihayetinde kayıplar verilse de plan başarılı olmuştur.³⁹ Filistin Cephesi'nin seyrine önemli derecede etki eden Nablus Meydan Muharebesi'nin ardından Osmanlı orduları bozulmuş şekilde ve bir kısmı imha edilmiş vaziyette Anadolu yönünde çekilmeye mecbur olurlarken İngilizlerle birlikte yüzyıllardır Osmanlı tebaası olan savaşın başında isyan eden Arap birlikleri de takip harekâtında yerlerini almışlardır.⁴⁰ Sadece İngiliz ordularında savaşmakla kalmayan kimi Araplar, Yıldırım Ordularının geri çekilmesi esnasında şehirlerden ve köylerden geçen birliklerimize yapılan saldırılarda da kendilerini göstermişlerdir.⁴¹

Savaşın genel seyri içinde Güney Cephesi'nde meydana gelen Birinci ve İkinci Kanal Harekâtları, yine Birinci, İkinci ve Üçüncü Gazze Muharebeleri, Birinci ve İkinci Şeria Muharebeleri, son olarak ise savaşın net olarak seyrine etki eden Nablus Meydan Muharebesi sonunda Yıldırım Orduları bozulmuştur.⁴² Nihayetinde Yıldırım Orduları Ürdün ve Suriye'yi de Filistin'in ardından boşaltmak mecburiyetinde kalmış, Anadolu yönünde geriye doğru çekilmeye devam etmişlerdir. Sonuç olarak İngilizler 1917'de Bağdat, Gazze, Kudüs, 1918 yılında ise Şam'ı işgal ederek ele geçirmiştir.⁴³ En nihayetinde 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa İtilaf güçlerini Halep'in kuzeyinde bulunan Katma bölgesinde durdurmaya muvaffak olup Anadolu'nun önünde düşmana karşı bir set oluştursa da 30 Ekim 1918 yılında taraflar arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁴

³⁹ Cemal Kemal, a.g.m, s. 637.

⁴⁰ Erdal Açıkse, a.g.m, s. 8.

⁴¹ Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesinde Son Muharebesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, Bahar 2010, s. 47.

⁴² Cemal Kemal, a.g.m, s. 40.

⁴³ Bernard Lewis, a.g.e, s. 428.

⁴⁴ Cemal Kemal, a.g.m, s. 643.

2. Millî Mücadele Döneminde Türkler ve Araplar

I. Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın işgale kapı aralayan ilgili maddelerine dayanarak Anadolu'ya giren işgalciler Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bunun sonucunda oldukça zor durumda olan ve Orta Anadolu'da bir kısım bağımsız topraklara sahip Osmanlı Devleti'nde, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde en önemli desteği kendi halkı olan bir direniş ve milli mücadele hareketi başladı. Güneyde Fransızlara karşı, batıda ise Yunanlılara karşı ciddi bir mücadele havası hâkimdi. Böyle bir zamanda gerçekçi bir politika ile Misak-ı Milli sınırları, başta Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükümeti tarafından benimsenmiş, bu bağlamda içerisinde Musul⁴⁵, Kerkük, Hatay (Sancak)'ın da olduğu sınırlarıyla bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin savaştan sonra geride kalan bakiyesi olan Arap toprakları, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından İngiltere ve Fransa'nın 7 Kasım 1918'de yayınladıkları ortak bildiri neticesinde bölge Araplarının milli ve bağımsız hükümetler kurmalarına müsaade etmiştir. 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Araplar dikkate alınmamış İtilaf devletleri kendi emelleri gereği hareket etmiş neticede Araplar hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu gelişmenin ardından Suriye ve Irak'taki Araplar kendi gelecekleri adına, işgalci kuvvetlere karşı bir kısım ihtilal girişimlerinde bulunmuşlardır. Söz konusu hareketleri 1919 yılında Sivas Kongresi'nde şu sözleriyle Mustafa Kemal de desteklemiştir: "*Mısır, Afganistan, Irak ve Suriye ulusları da İngiliz ve Fransız sömürgecilerine karşı kahramanca savaşım içindedirler*".⁴⁶

I. Dünya Savaşı başladığında ve savaş sürerken Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesiyle bağlantılı olarak ve bunu da bir nevi fırsat bilerek müttefik güçlerle birlikte hareket eden Araplar, Şerif Hüseyin'in önderliğinde tebaası olduğu devlete karşı isyan etmiştir. İsyana bütün Arap halkı katılmadıysa bile Osmanlı halifesinin savaşın başında ilan ettiği Cihâd-ı Ekber ile Müslümanların tek vücut olup düşmana karşı birleşmesine ağır bir darbe vurulmuş, bu ilanın amacına ulaşamamasında isyanın önemli bir yeri olmuştur.⁴⁷

⁴⁵ Erdal Açıkses, a.g.m, s. 9.

⁴⁶ Ömer Osman Umar, "Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 1, Elazığ, 2010, s. 446.

⁴⁷ M. Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddî Yardımları", *OTAM*, C. 6, S. 6, 2015, s. 144.

Savaşın sonlarında ve nihayetinde güneyde ilerleyen İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Ortadoğu'yu işgal edip menfaatlerini gerçekleştirmek için uğraşmışlardır. Bağımsızlık ve bölge halkı adına menfaatleri yüksek olan manda yönetimi vaatleriyle gelen bu devletler kısa süre sonra asıl niyetlerini ortaya çıkararak işgal hareketlerini hızlandırmış, sömürge politikalarını uygulamaya koymuştur.⁴⁸ Söz konusu işgal ve sömürge hareketlerine karşı Anadolu'da olduğu gibi Suriye ve Irak başta olmak üzere zaman zaman ayaklanmalar görülmüş, bağımsızlık adına çaba sarf edilmiştir. Türk milletinin hafızasında varlığını koruyan Arapların Osmanlı Devleti'ne isyanı meselesi Millî Mücadele ve Türkiye'nin kurulması döneminde hatta kurulduktan sonra dahi iyi ilişkiler çerçevesinde politika gereği unutulmuş, unutulmasında iki tarafında gerçekçilik ve menfaat arayışları önemli olmuştur. İşte bu minvalde Mustafa Kemal Atatürk, Arapların Fransız ve İngilizlere karşı bağımsızlıklarını kazanmasını istemiş ve bunda bizzat kendisi de yardımda bulunmuştur.⁴⁹ Millî Mücadele yıllarında Şerif Faysal başta olmak üzere zaman zaman Ortadoğu'daki diğer güçlerle olumlu politikalar geliştirmeyi Türkiye'nin menfaatlerine uygun bulmuştur.⁵⁰

1919 ve ileriki yılları da içine alan Millî Mücadele döneminde, Anadolu'da Müttefik güçlerin işgal hareketlerine karşı direnişte bulunulmuş, bunun yanında güneydeki Arapların özgürlük hareketlerinden haberdar olunarak buna ilgi gösterilmiştir. Arapların işgalci güçlere karşı verdiği mücadele takip edilerek Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde gün gün anlatılmış, "ortak düşmana karşı mücadelede birlik" anlayışı Ankara'nın politikasını oluşturmuştur. Bu yıllarda Ankara hükümetinin işgal altında bulunan Suriye ve Irak'a karşı ilgisinin olduğu görülmüştür. Bu yakınlığın sebeplerinden bazıları güney sınırındaki mücadeleyi Anadolu adına rahatlatmak ve Misak-ı Milli sınırları içerisine dâhil edilen Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün bölgede bulunmasıdır ki Ankara Hükümeti adına hassas bir konuyu teşkil etmektedir.⁵¹

Gerek Suriye'deki gerekse Irak'taki manda yönetimini kabul etmeyip bağımsızlık için çabalayan Araplar, Anadolu'dan da destek almak amacıyla

⁴⁸ Hadiye Yılmaz, "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Antlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 20, Güz 2014, s. 293.

⁴⁹ Ömer Osman Umar, a.g.m, s. 447.

⁵⁰ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Bakış*, C. 9, S. 18, Yaz 2016, s. 37.

⁵¹ Hadiye Yılmaz, a.g.m, s. 294.

Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçip oluşturmak istedikleri İslam Konfederasyonu'nu açıklamışlardır. Bu düşünceye sıcak bakan Mustafa Kemal Paşa konfederasyon fikrine katıldığını birtakım yerlerde ifade etmiş, bu düşünceyle 24 Ocak 1920'de Irak ve Suriye'nin İslam Konfederasyonu taleplerine olumlu bakıldığını fakat önce her devletin kendi bağımsızlığını gerçekleştirmiş olması lazım geleceğini ifade eden bir mektubu Halep'te bulunan Arap Milli Bakanlığı'na göndermiştir. Mustafa Kemal, Irak ve Suriye ile iki yoldan iletişimde bulunmuş bunlardan birisi doğrudan bağımsızlık isteyenler, diğeri ise Emir Faysal ve onun temsilcileri olmuştur. Konfederasyon düşüncesine olumlu bakılması ama bağımsızlığın şart koşulması net olarak bu harekete güvenilirmediğinin de dolaylı yoldan açıklanmış olmasıdır.⁵²

İtilaf devletleri 24 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda Arap toprakları kendi aralarında taksim etmiş ve bu taksime göre Irak ve Filistin İngiltere'nin, Suriye ise Fransa'nın manda yönetimine dâhil edilmiştir. Yapılan bu paylaşımı Wilson İlkeleri'ne ters bularak kabul etmeyen Araplar, kendi kaderlerini tayin etmek adına tek çarenin mücadele olduğunu anlamışlardır. Bu yöndeki düşüncelerini aynı düşmana karşı mücadele halinde olan Anadolu'yla iş birliği yaparak gerçekleştirmek istemişlerdir. Faysal ve bütün Arapları temsilen Şeyh Abdülkadir Efendi, Mustafa Kemal Paşa ile Antep'te müzakerelerde bulunmuştur. Bu görüşmeyi mecliste yaptığı konuşmasında dile getiren Mustafa Kemal Paşa, Faysal'ın ve Suriyelilerin anlaşmak istediklerini ve bu niyetle temsilci gönderdiklerini fakat bu düşüncelerde netliğe kavuşmak adına Faysal ve halkından onay alınmasının ardından temsilcinin tekrar gelmesini istediğini söylemiştir. Bundan sonra Faysal, Ankara'ya gizlice tekrar temsilciler göndermiş nitekim İngilizlerin bunu haber almasının ardından geriye dönmek durumunda kalmışlardır. Suriye'de işgalcilerin tahakkümünden kurtulup bağımsız bir devlet kurmak isteyen bir kısım ileri gelen kişilerle irtibat halinde olan Mustafa Kemal Paşa, halkın harekete geçmesi için durumu anlatan bildiriler dağıtılmasını istemiştir. Suriye'deki bir kısım partilerin de Türk-Arap ilişkilerini desteklemesi İtilaf devletlerini endişeye sevk etmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlar ve İstanbul'un da işgal edilmesi halifeye bağlı olan fakat itilaf devletlerinin sömürgesi altında bulunan Müslümanların tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler çeşitli bölgelerdeki Müslümanlar tarafından dile getirilince işgalci güçler olayların büyümesinden çekinmiştir. Bu ör-

⁵² Hadiye Yılmaz, a.g.m, s. 301.

neklerden birisi Suriye İslam Birliği Cemiyeti'nin tepkisidir ki Türk bağımsızlığına saygı duyulmasını, işgalci güçlerin İstanbul'u Osmanlı Devleti'ne teslim etmesini Paris Barış Konferansı'na 600 imzalı bir telgraf göndererek istemişlerdir.⁵³

Suriye'deki ihtilal hareketlerine Türk kuvvetlerinin desteği görülmüş ve Fransızlara karşı bir yüzü Türk bayrağı diğer yüzü Arap bayrağı olmak üzere tek bayrak altında direnişler gerçekleşmiştir. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa 2. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla direnişçiler için bölgeye para ve silah yardımında bulunmuştur. Araplarla ortak hareket adına bölgeyle irtibat genellikle 2. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla devam etmiştir. Yapılan bu iş birliğinden ve manevi duyguların da etkisiyle Kurtuluş Savaşı'nın Anadolu'da başarıya ulaşmasının ardından Halep'te kutlamalar yapılmış ve halk mutluluklarını yaptıkları gösterilerle ortaya koymuştur. Suriye direnişçilerine yardım Anadolu için de önemli olduğundan desteklenmiş, bunun dışında hiçbir zaman bu topraklarda bir Türk hâkimiyeti düşünülmemiştir. Misak-ı Milli sınırları hariç Arapların kendi ülkelerinde kendi geleceklarini oluşturmaları desteklenmiş ve istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Arap siyaseti Anadolu için gerçekten elzem olmuştur. Onun amacı Fransızları birden çok cephede savaştırmak ve Türkiye'nin menfaatlerini gözeterek Güney sınırlarını güvence altına almak olmuştur.⁵⁴ Bu çabaların da etkisiyle 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ve Fransa arasında imzalanan ve Türkiye adına İskenderun Sancağı'nın dışında güney sınırını belirleyen Ankara Antlaşması imzalanmış, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olsa da dışarıda kalan yukarıda adı geçen yerlerin özerkliğini sağlayacak hükümler kabul ettirilmiştir.⁵⁵ Bundan sonra Suriye'deki direnişe bizzat yardım edilmemiş, yapılan açıklamalarla ve gizliden verilen desteklerle direnişçilerin yanında olunmuştur.⁵⁶

Şerif Faysal ise 27 Haziran 1916'da isyan eden Şerif Hüseyin'in oğlu olup Arapların bağımsızlığının Osmanlı'nın yanında İngilizlere karşı savaşarak değil, ancak İngilizlerle birlikte hareket ederek mümkün olabileceğine inanmıştır. İngilizlerle yapmış olduğu anlaşmaya göre Suriye Krallığı'na getirilecek fakat İngiltere'nin güdümünde bir yönetim sergileyecekti. Suriye,

⁵³ Ömer Osman Umar, a.g.m, s. 450.

⁵⁴ Ömer Osman Umar, a.g.m, s. 451.

⁵⁵ Rifat Uçarol, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1999)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 589.

⁵⁶ Ömer Osman Umar, a.g.m, s. 452.

Fransız mandasına karşı bağımsızlık fikrinin yükselmesiyle çeşitli ayaklanma ve çatışmaların bulunduğu, kalabalık mitinglerin yapıldığı bir bölge haline gelmiş, bu durum Fransızların varlığını tehdit etmiştir. Bu ortamda Şerif Faysal Fransızlarla anlaşarak Suriye Kralı olmuştur. Nitekim İngilizler ve Fransızların Arap topraklarındaki sınır anlaşmazlıkları Şerif Faysal'ın geleceğini etkilemiştir. Suriye'nin tamamen kendi mandasında olmasını ve kendinden başka bir yönetimi tanımayan Fransa, Temmuz 1920'de Faysal'ın Suriye yönetimi sona erdirmiştir.⁵⁷

İngilizlerin Irak'ı mamur etme vaatlerinin tam tersine harekette bulunarak bölgeyi tahrip etmelerinin ardından 1920 başlarında halk ayaklanarak ihtilal hareketlerini başlatmıştır. Bölgedeki gazeteler İngilizlerin hukuk tanımaz hareketlerine karşı ayaklanmaktan başka çarelerinin olmadığını yazmıştır. Bu karışıklıklar içinde Şerif Faysal İngiliz menfaatlerini gözeteceğini söyleyerek 23 Temmuz 1921'de Irak Kralı ilan edilmiştir. Bazı İngiliz çevrelerinde Şerif Faysal, Irak'ta yeterince itibara sahip değildi ve bu durum sonraki yıllarda karışıklık getirecekti. Buna karşın 1922'de İngiliz yönetimi Şerif Faysal'la olan anlaşmasını pekiştirerek yenilemiştir.⁵⁸

İngilizlerin desteğini alarak Irak tahtına oturan Faysal, İngiliz yanlısı bir politika izleyerek Türkiye'nin politikalarından, Irak'taki Türk nüfuzundan ve Mustafa Kemal'in Irak üzerine bir harekâta girişmesinden endişe etmiştir. Faysal, Irak'ın başına getirilmiş olsa da bölge halkı idaresini pek tanımamış ve Türk hükümetine tabi olduklarını ifade etmişlerdir. Musul Vilayeti bizzat İngilizlere, Faysal yönetimine tabi olmadıklarını ve Türk hükümeti haricinde hiçbir gücü kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Irak'ta bulunan Arap milliyetçileri ve halkından Türklerle birlikte hareket etmeyi isteyenlerle Mustafa Kemal Paşa sürekli ilişki içinde olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın işgalci güçlere karşı direnilmesi talepleri Irak'ın güneyine kadar ulaşmış, bölgenin önde gelen din ve kabile liderlerinin de bu çağrıya uymasıyla İngilizlere karşı faaliyetlerde bulunulmuştur. Irak'ta İngilizlere karşı yapılan faaliyetlerde ve mücadelelerde Türk propagandasını devam ettirmek için Mustafa Kemal Paşa, Musul'a insan ve para yardımıyla bulunmuştur. Buna karşın ise Türk-Irak sınırındaki aşiretlere karşı İngilizler de bir kısım karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁵⁹

⁵⁷ Hadiye Yılmaz, a.g.m, s. 297.

⁵⁸ Hadiye Yılmaz, a.g.m, s. 298.

⁵⁹ Ömer Osman Umar, a.g.m, s. 455.

Aynı şekilde Kral Faysal da sınır bölgesindeki aşiretleri Ankara'ya karşı örgütlemeye gayret etmiş, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Anadolu'daki Millî Mücadele, başarıya ulaştıkça Irak halkı Türklere daha fazla muhabbet beslemiştir. Irak'taki desteği kaldırmak ve Türkleri kendi topraklarındaki meselelerle uğraştırmak adına İngiltere, Güneydoğu ve Doğu Anadolu topraklarındaki birtakım aşiretleri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ayaklandırmak adına çabalamıştır. Nihayetinde 1922 yılında Anadolu'daki Millî Mücadele başarıya ulaşmış, Irak'ta Türk taraftarlığı ilerlemiştir. Yönetimlerinin önünde bir sorun teşkil eden Mustafa Kemal Paşa hayranlığına bir son vermek isteyen İngilizlerin ve Irak Hükümeti'nin isteği üzerine Irak'ta Türk yanlısı basın ve yayın sonlandırılmış, ülkeye girişi de yasaklanmıştır. Misak-ı Milli sınırlarına dâhil edilen Musul ve çevresinde İngiltere, Türkleri Arap dünyasından ayırmak adına bölgede Ermeni, Kürt ve Nesturî devletlerini kurmak için çaba sarf etmiştir.⁶⁰

Türk-Irak sınırının belirlenmesi adına TBMM Hükümeti ile Kral Faysal'ın görüşmelerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı karşı çıkmış, Ankara ile bizzat kendisinin görüşmesini uygun bulmuştur. Lozan görüşmeleri sırasında Musul'un anavatan topraklarına katılması konusunda çaba harcayan TBMM Hükümeti tarafından bölgenin Misak-ı Milli sınırlarının içinde olduğu ve bu konularda taviz verilemeyeceği dile getirilmiştir. Bunun yanında Musul'un Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Hükümeti'nin talimatıyla orduların geri çekilmesi neticesinde haksız işgal edildiği İngiltere karşısında hassasiyetle savunulmuştur. Nitekim İngiltere sözcüsü Lord Curzon bu isteğe kayıtsız kalarak Musul'un kendileri için öneminden bahsetmiş, kaybedilmesi halinde hem kendilerinin doğu politikalarının zarara uğrayacağı, hem de Arapların bunu kabul etmeyeceğini öne sürmüştür. Lozan görüşmeleri sırasında 6 Aralık 1922'de Türk heyetinden Rıza Nur Bey, Lord Curzon ile Musul konusunu konuşmuş, ardından 10 Aralık 1922'de İsmet İnönü de aynı meselede Lord Curzon'la görüştüysen de bir netice alınmamıştır. Lozan Antlaşması neticesinde Musul Meselesi ve Irak sınırının belirlenmesi Türkiye ve İngiltere arasındaki ikili görüşmelere bırakılmış ve dokuz ay içinde iki ülke arasında sonuca bağlanmasına, anlaşamadığı takdirde olayın milletler cemiyetine götürülmesine karar verilmiştir.⁶¹

⁶⁰ Ömer Osman Umar, a.g.m, s. 456.

⁶¹ Ömer Osman Umar, a.g.m, s. 458.

3. Halifeliğin Kaldırılması Meselesi

I. Dünya Savaşı'nın bitimiyle Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çekilişinden halifeliğin kaldırılmasına kadar geçen sürede hem Türk hem de Arap liderlerin düşünceleri, işgalci devletlerin hegemonyasına karşı halifelik çatısı altında beraber hareket etmek olmuştur. Halifeliğin birleştiriciliği gibi Osmanlılık da aynı ülkede yaşayan farklı etnik unsurları işgalci güçlere karşı beraberce devleti savunmayı öğütlemiş hatta bu anlayış Osmanlılığın zamanla en önemli ilkesi haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı hâkimiyetinden ayrılan Arap toprakları ile Anadolu'daki Türkler, mücadele zamanlarında aynı düşmana karşı direnme adı altında iş birliğine önem vererek bu anlayışla hareket etmişlerdir. Arap topraklarında işgalciler tarafından manda yönetimlerinin kurulması arifesinde bazı Arap unsurlar, bağımsızlık ve aynı anda hareket etmeyi kolaylaştıracak olan bölgesel birleşme çerçevesinde Osmanlı Devleti ile anlaşmak için çaba sarf etmişlerdir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ilgili maddelerinin işgale zemin hazırlayan muhteviyatı nedeniyle henüz işgal edilmeyen yerlerin de tehlikede olmasından dolayı hem Anadolu'daki hareket hem de bizzat Osmanlı Devleti Araplarla olan ilişkilerini sıcak tutmak arzusunda olmuştur. Açıkçası bu anlayış karşılıklı menfaatler gereği yapılırsa da Osmanlılık düşüncesinin tesisinin savaştan sonra bile devam ettiğinin kısmen göstergesi olmuştur.⁶²

Türklerle Arapların İslam ve Osmanlılık çerçevesinde dayanışma içinde oldukları en belirgin yer Suriye'dir. Fransızlar Suriye'deki Osmanlı etkisinden çekinmiş, anlaşma gerçekleşene kadar bu korkuları devam etmiştir. İslami duygulardan güç alan halkın halifeye bağlılığı mevzu bahis olduğundan bölgedeki Fransız nüfuzu tehdit altında olmuştur. Türk-Arap ilişkilerinin önemine, iş birliğine, birlikte hissetmeye ve bu his gereği işgalcilere karşı ortak kader gereği aynı safta mücadele etmeye vurgu yapan gazeteler olmuştur. Suriye'de Çıkan *El-Menâr* gazetesi Türklerin hassasiyetle vatanını savunan ve istiklali için çalışan bir millet olduğunu söylemiştir. Bunun yanında, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine destek veren ve bunu savunan çok sayıda gazete halifenin ve Mustafa Kemal'in etrafında birleşmesini ilan etmiştir. Anadolu'daki kurtuluş hareketinin zaferle neticelenmesinden sonra Kudüs ve Filistin'de kutlamalar yapılmış, Nablus ve Gazze'de Türk bayrakları asılmıştır⁶³.

⁶² M. Talha Çiçek, "Osmanlılık İdeolojisi ve Osmanlı Hâkimiyeti Sonrası Türk-Arap İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik", *Dvân Disiplinler Arası Çalışma Dergisi*, C. 17, S. 33, 2012, s. 178.

⁶³ M. Talha Çiçek, a.g.m, s. 189.

Halifeliğin işgal yıllarında dahi dünya Müslümanlarını birleştirici bir gücü olduğunun farkında olan ve bu durumu Anadolu'nun en nihayetinde ise Türkiye'nin dış politikadaki çıkarlarına olumlu etki yapacağına farkında olan Mustafa Kemal ve ileri gelenler, İslam ülkelerinin gerek manevi gerekse maddi yardımlarını ve desteklerini elde etmek için çaba göstermiştir. Millî Mücadele yıllarının henüz başlarında Erzurum ve Sivas Kongrelerinde İslam'a sıklıkla atıf yapılarak İslam ülkelerinden destek görmek planlanmıştır. Bir kısım İslam ülkelerinin katılım gösterdiği kongrelerin yapılması planlanmış, söz konu ülkelere birtakım beyannamelerin gönderilmesi faydalı görülmüştür. Bunlar sonuç vermiş, Millî Mücadele liderleri İslam dünyasından gerek manevi gerekse maddi yardım görmüştür. Millî Mücadelede katkılarından ötürü Türk milliyetçileri tarafından yardım gören Şam ve Halep'te çıkan iki Arap gazetesi Millî Mücadele'nin yanında Mustafa Kemal'i de destekleyen yayınlar yapmıştır.⁶⁴

Kimi zaman sorunlar olmakla birlikte Osmanlı Devleti yönetiminde birlikte yaşayan Araplar ve Türkler, işgal yıllarında aynı düşmana karşı kader birliği ederek mücadele etmiş, aynı dine sahip olmaları da bu hareketi pekiştirmiştir. Ankara Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin genel durumuna karşı Müslüman dünyası tarafından gerçekleştirecek bir ayaklanma ihtimalini daima göz önünde tutmuştur.⁶⁵ Osmanlılık anlayışında halifeye saygı içinde yaşayan bu milletlerden pek çok kimse, Osmanlı Devleti ortadan kalktıktan sonra da aynı saygıyı muhafaza etmişlerdir. Ne var ki I. Dünya Savaşı sonrasında değişen şartlarla birlikte, Osmanlı Devleti içerisinde yaşamaları ve hayat sürmeleri mümkün olmamış, Türk ve Arap tarafları bu ilişkiyi müstakil devletler içinde ayrı olarak devam ettirmişlerdir.⁶⁶

19. yüzyılda halifeliğin ön plana çıkarılması, Müslümanların, kenetlenmesini sağlamak başta olmak üzere merkezi bir sistem kurmak arzusundan ileri gelmektedir. II. Abdülhamid döneminde önemli bir şekilde ve başarıyla uygulansa da İttihat ve Terakki yönetiminin başa geçmesiyle başlayan I. Dünya Savaşı sırasında amacına ulaşamamış tesiri beklenenin çok altında kalmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi savaş sırasında işgalci güçlere karşı koymak için kutsal cihat ilan etmiş nitekim bu çağrıya ekseriyetle Anadolu

⁶⁴ M. Metin Hülagü, "Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 13, 2014, s. 12.

⁶⁵ M. Metin Hülagü, a.g.m, s. 13.

⁶⁶ M. Talha Çiçek, a.g.m, s. 192.

ve yakın çevresinden katılım gösterilmiştir.⁶⁷ I. Dünya Savaşı'nda beklenen karşılığı bulamayan Millî Mücadele zamanında Ankara Hükümeti'ne karşı bir kısım cephe oluşturma faaliyetlerine karışan halifelik makamı yeni kurulan Türkiye'de kendisine verilen yetki mucibince ilk başlarda varlığını sürdürmüştür. Nitekim TBMM'nin kendisine verdiği yetkinin dışına çıkarak bir kısım faaliyetler içine giren Abdülmecid Efendi, yeni devlete ve inkılaplara karşı zamanla tehdit unsuru haline gelmiştir. Bunun üzerine TBMM'nin aldığı kararlar 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Dünyada ve bilhassa İslam âleminde şaşkınlıkla karşılanan bu olay anlık bir durum ve geçici süreyle alınan bir karar olarak algılanmıştır. Fakat olayın üzerinden zaman geçince geçici olmadığı fark edilerek hilafetin kaldırılmasına dünyanın çeşitli yerlerinden tepkiler gelmiştir. Söz konusu durumdan sadece Müslümanlar şaşkınlığa uğramamış, İngiltere, Fransa ve İtalya da tedirgin olmuş, sömürgelelerdeki Müslümanların olaya karşı ayaklanabileceği ihtimalini düşünmüştür. İngiltere, bu olayın bir iç mesele olduğuna vurgu yapmış ve kendilerinin konuyla ilgili bir bağlantılarının olmadığını söylemiştir. Moğol İlhanlı hükümdarı Hülagü'nün 1258 yılında Bağdat'ı işgal etmesi ve El Muntasır Billah'ın 1261 yılında kölemenlere sığınmasıyla üç yıllık bir sekteye uğrayan nihayetinde 1924'e kadar uzun bir süre varlığına devam eden bu kurumun birdenbire kaldırılması Müslüman dünyasında eksiklik oluşturmuştur. Müslüman dünyasının çeşitli yerlerinden TBMM'ye telgraflar çekilmiş, bu kararın uygulanmayarak geri alınması yönünde taleplerde bulunulmuştur.⁶⁸

3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılmasıyla aynı gün yurt dışına gönderilen Abdülmecid Efendi, 11 Mart 1924'te halifeliğin devamı adına Müslüman temsilcileri toplantı için davet etmişse de bu amacı neticeye ulaşmamıştır. Halifeliğin devamı ve etkinliğinin güçlenmesi için bir kısım girişimde daha bulunmuş 1926'da Kahire El-Ezher Üniversitesi'nin teşviki ile bir konferans tertip edilmiş fakat bir netice elde edilememiştir. Daha sonra 1931'de Kudüs'te konusu halifelik makamını ilgilendiren bir konferans düzenlenmiş ama bu girişim de aynı sonuçla neticelenmiştir. Genel olarak hilafeti canlandırma çabaları mümkün olmamıştır. Dünya Müslümanlarından ayrı olarak

⁶⁷ Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, 2002, s. 18.

⁶⁸ Mahmut AKKOR, "Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası", *History Studies*, Volume 4/1 2012, s. 25.

halifeliğin kaldırılması Ortadoğu ülkeleriyle Türkiye'nin arasının açılmasını çabuklaştıran bir etki yapmıştır. Neticede Kuzey Afrika'dan Hindistan'a geniş bir toprak parçasında yaşayan Müslümanlar şaşkınlık yaşamışlar, Türkiye'yle olan ilişkilerinde sıkıntılar olmaya başlamıştır.⁶⁹ Halifeliğin kaldırılmış olması dünya Müslümanlarında olduğu gibi aynı zamanda Anadolu'da da birtakım tepkilere neden olmuştur. Ulema sınıfı herkesten çok bu olaya tepki göstermiş nitekim Tevhid-i Tedrisat kanununun yanında Şer'îye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılması ulema sınıfından gelecek olan tepkiyi en az seviyeye indirmiştir. Halifeliğin ilgasına bir tepki de Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal ile birlikte mücadele verenlerden gelmiş, bu olay muhalefet tarafının çoğalmasına sebep olmuştur. Halifeliğin kaldırılması ve yapılan inkılapların muhteviyatı da göz önüne alınarak Mustafa Kemal dinsizlikle dahi suçlanmıştır.⁷⁰ Fakat tüm itirazlar ve talepler sonucu değişmemiş, Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme politikasında sebat etmiştir.

4. Erken Dönem Türk Dış Politikası ve Araplar

Millî Mücadele'nin başarıyla neticelenmesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, içte ve dışta Osmanlı Devleti'nden kalma kurum ve uygulamalardan yeni yönetime uymayanlar ve tehdit oluşturanlar terkedilerek uygun politikalar geliştirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk dış politikada gerçekçi ve akılcı bir politika izlemiş, yapmış olduğu icraatlar da bu düşüncesine paralel şekillenmiştir. Gücünün yettiğince menfaatlerini arayan, henüz gücü yeterli olmadığı zamanı kollayarak bekleyen bir politikayla Türkiye, bulunduğu konumun stratejik özelliklerinden istifade etmeyi bilmiştir. Bu bağlamda bir denge siyaseti uyguladığı söylenebilecek Türkiye batıya dönük, yenileşmeyi savunan, çağının şartlarına ulaşmak için çabalayan, en nihayetinde yurttan sulh ve cihanda sulh ilkesi uyarınca diğer ülkelere karşı müteakabiliyet çerçevesinde dostane ilişkiler sürdürmeyi hedeflemiştir.⁷¹ Türkiye'nin Araplara yönelik politikalara uzun bir süre girişmemesini sebebi bölgede var olan Avrupa devletlerinin varlığı olmuştur. Genel itiba-

⁶⁹ Hasan Duran, Ahmet Karaca, "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2011, C.16, S.3, s. 206.

⁷⁰ Mahmut Akkor, a.g.m, s. 26.

⁷¹ İter Türkmen, *Ortadoğu'da Değişim ve Türkiye*, Bilgesam, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2010, s. 2.

riyle Mustafa Kemal Atatürk döneminde dış politikada Ortadoğu'ya önemli bir yönelme ve Ortadoğu ile ilgilenme görülmemiştir.⁷²

Türkiye, Osmanlı Devleti bakiyesi konumunda olan Ortadoğu Arap topraklarında gözü olmadığını ispatlamak istemiş, dış politikada Musul ve Sancak (Hatay) meseleleri dışında Ortadoğu'ya yönelik bir müddet politika geliştirme gereği duymamıştır.⁷³ Bunun yanında Türkiye, kendi bağımsızlığını sonuna kadar savunduğu gibi Arap devletlerinin manda yönetiminden kurtulup bağımsız olmalarını da savunmuştur. Millî Mücadele döneminden bağımsız Türkiye'ye geçiş aşamasında Misak-ı Milli sınırlarında bulunduğu halde Lozan Barış Antlaşması'nda yurt topraklarında olmayan, geleceği İngiltere ve Türkiye arasında ikili görüşmelere kalan ve en nihayetinde İngiltere'ye bırakılan Musul, bundan ayrı olarak Kerkük, Süleymaniye, İskenderun Sancağı (Hatay) topraklarından taviz verilmiştir. Lozan Antlaşması'nın diğer maddelerinin de etkisiyle dış politikada ilk hamlelerdeki bu başarısızlıklar Türkiye Cumhuriyeti'nin yeniden yapılanmasını, iç meselelerde yenilikler yaparak muasır medeniyetler seviyesine gelmesinin gerekliliğini düşündürmüştü, Batı'ya yönelmenin ve gereken güç buldukça hamleler yapmanın inancı canlı tutulmuştur. Sömürgecilerin idaresi altında 20. yüzyılın ortalarına kadar kalan Suriye ve Irak toprakları başta olmak üzere genel anlamda Ortadoğu devletleri bağımsızlıklarını elde etmediklerinden muhatap olarak görülmemiş, bölgeyle ilgili problemlerin çözülmesinde İngiltere ve Fransa muhatap kabul edilmiştir. Mustafa Kemal ölümüne kadar Türkiye'nin iç ve dış politikadaki gelişmelerde baş mimarı konumunda olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu yıllarda Türkiye kendi içindeki gelişmelerle ilgilenmek durumunda olduğundan, uluslararası olaylarla yeterince ilgilenememiştir. Lozan'dan kalan bir kısım sorunların halledilmesi uzun bir süre almış, bu süre zarfından iç siyasete yoğunlaşmış, bu sürenin nihayetinde Türkiye, Batı ile ilişkilerini geliştirme yollarına girmiştir. Bu durum Ortadoğu devletleri gözünde Türkiye'nin Batı'nın ileri karakolu olarak görülmesine neden olmuştur.⁷⁴

Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönmesi her ne kadar Araplar tarafından olumsuz karşılsa da bölgede önemli bir devlet konumunda olan Türkiye ile aşırı kutuplaşma kendi politikalarına da yarar sağlamayacağı için denge-

⁷² Hasan Duran, Ahmet Karaca, a.g.m, s. 204.

⁷³ Mustafa Yağbasan, Abdulsamet Günek, a.g.m, s. 120.

⁷⁴ Hasan Duran, Ahmet Karaca, a.g.m, s. 205.

li bir siyaset öne çıkmıştır. Ayrıca dünyanın yeniden kutuplaşmaya başladığı II. Dünya Savaşı öncesinde sert politikalar hem Türkiye hem de Ortadoğu ülkeleri için yararlı görülmemiş, aksine uyuşmalar ve anlaşmalar öne çıkmıştır. Ortadoğu devletleriyle yapılan bu ittifakların birtakım yararları olmuş, halifeliğin kaldırılması nedeniyle Türkiye hakkındaki olumsuz hava önemli derecede ortadan kalkmıştır. Yeni bir savaş stratejik konumda olan Türkiye ve Ortadoğu devletlerini tedirgin etmiştir. 1930'lu yıllarda ciddi surette kendisini gösteren İtalya'nın, Akdeniz'de saldırgan bir tavır içine girmesi, aynı şekilde Almanya'nın Avrupa'da güçlenmesi, Sovyet Rusya'nın boğazlar üzerinde hak iddia etmeye başlaması, dünya dengelerini değiştirmiş ve Türkiye'nin tedbir almasını gerekli kılmıştır.⁷⁵

Ortadoğu'daki önemli devletlerden İran, Afganistan ve Irak bölgede etkili olan Sovyet Rusya ve İngiltere'nin baskısı ve tacizlerinden oldukça rahatsız olmuşlardır. Bu baskıdan rahatsız olan bir diğer devletse Türkiye'dir. 1920'lerin sonlarından itibaren Ortadoğu devletleri İngiltere'nin baskısı karşısında caydırıcı unsur olarak Sovyet Rusya'dan yana tavır sergilemek suretiyle dengeleme politikasını gütmüşlerdir. Söz konusu iki devletin baskı uygulaması halinde savaş kaçınılmaz olacağından bölgesel bir anlaşma önemli görülmüştür. Bu sayede pakta dâhil ülkeler tarafsız kalabileceklerdi. Pak-tın oluşması için Ortadoğu devletlerinin aralarında birtakım anlaşmazlıkları çözmeleri gerekmektedir. Bu minvalde 1928'in 15 Haziran'ında ittifak için harekete geçildi ve Türkiye-Afganistan-İran bir araya gelerek öncesinde imza ettikleri ikili antlaşmalara yeni maddeler eklemiş, aralarındaki münasebetleri ilerletmek için sözleşerek bölgesel birlikteliğine dönük ciddi bir adım atmışlardır.⁷⁶

Bu anlayış çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti 1928'de Irak'la ikili pakt oluşturmak amacıyla görüşmeler planlamış, yine aynı ekseninde 31 Temmuz 1931'de Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said, Türkiye'ye ziyarette bulunmuşlardır. Mustafa Kemal ve Kral Faysal yaptıkları konuşmalarda iki ülkenin iş birliği içinde hareket etmesine vurgu yapmıştır. Görüşmeler esnasında iç ve dış meseleler, sınır güvenliği ve başka meseleler hakkında fikir alışverişi yapılarak iş birliğine önem verilmiştir. Bu görüşme iki devlet için Sadâbat Pak-tı'na giden yolda önemli bir adım olmuştur.⁷⁷ Ortadoğu'ya yönelik Mustafa

⁷⁵ Şerif Demir, a.g.m, s. 699.

⁷⁶ Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m, s. 39.

⁷⁷ Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m, s. 40.

Kemal döneminde Türkiye'nin geniş çaplı ilk teşebbüsü Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ın yer aldığı Sadâbat Paktı'nı imzalamasıdır. Ege Denizi'nden Basra Körfezi'ne ve oradan da Himalayalar arasındaki büyük toprak parçasını kapsamaya itibariyle Sadâbat Paktı önemlidir. Bu pakt aynı zamanda İslam devletleri arasındaki ilişkilerin seyrine olumlu etki etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin, Ortadoğu'daki bazı devletlerle ilişkileri, henüz bağımsız olamamaları ve sömürge yönetiminde bulunmaları nedeniyle istenilen düzeylere çıkmamıştır.⁷⁸

Türk-Arap ilişkilerini ve ilk dönem Türk dış politikasının önemli gelişmelerinden biri de Hatay (Sancak) Meselesidir. Mustafa Kemal tarafından 1936'da Hatay ismi verilen toprağın anavatana katılması, kuruluş devrinde Türkiye'nin dış politikadaki en önemli başarılarından biri olmuştur. I. Dünya Savaşı ve ardından gelen işgallerin neticesinde Fransa'nın sömürge toprakları içinde bulunan Suriye'ye bağlı bir bölge olan Sancak, Millî Mücadele'nin ardından Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması neticesinde anavatanın dışında kalmıştır. Asıl olarak Misak-ı Milli içerisinde bulunan Sancak'tan, Türkiye'nin o günkü gücü ve genel anlamda şartları gereği taviz verilmiştir. Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesi ve düşmanların yurttan çıkarılmasının ardından Mustafa Kemal, Sancak'ı anavatana katmak için siyasi ve askeri hamleler yapmış en nihayetinde II. Dünya Savaşı arifesinde devletlerin durumunu iyi bir şekilde değerlendirmiş ve meseleyi yeniden açmıştır. Sancak'ın durumu evvela Mustafa Kemal ve ilgili kişilerce araştırılmış, üzerinde çalışılarak ardından bağımsızlığını kazanması sağlanmış, böylece müstakil bir devlet oluşturulmuştur. Son olarak müstakil bir devlet olan Hatay, anavatana katılmış böylelikle iki aşamalı bir yol izlenerek olumlu sonuca ulaşılmıştır. Bu stratejik zafer kan dökmeksizin neticeye ulaşılmış, bunda en başta Mustafa Kemal Atatürk'ün kararlı duruşu ve bu duruşu sahiplenen devlet adamlarının gayretleri önemli olmuştur.⁷⁹

Olayların gelişimi aşama aşama olmuştur. 9 Eylül 1936'da Fransa, Suriye'den çekildiğini ilan etmiş ve Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır. Yapılan protokol maddelerinin içerisinde Sancak hakkında bir hükmün bulunmaması Suriye'ye terkedilmesi anlamına geliyordu. Bu durum karşısında 9 Ekim 1936'da Türkiye, Fransa'ya bir nota vermiştir. Yine bu durumu protes-

⁷⁸ Erdal Açıkses, a.g.m, s. 11.

⁷⁹ Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 365.; Tarık Saygı, "Lozan Antlaşmasında, Musun Sorunu ve Hatay Meselesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, 2016, s. 169.

to ederek Suriye ve Lübnan gibi İskenderun Sancakı'na bağımsızlık tanınmasını istese de Fransa ilk başta böyle bir şeye yetkisi olmadığını söylemiştir. Sonuçta mesele Fransa'nın önerisiyle Milletler Cemiyeti'ne intikal etmiş ve Sancak'ın durumunu kontrol etmek için bölgeye üç gözlemcinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. İngiltere'nin Türkiye'ye ılımlı yaklaşmasının da etkisiyle gözlemciler raporunda Sancak'ı ayrı olarak kabul etmiş, iç işlerinde bağımsız dış işlerinde Suriye'ye bağlı bir statüde kabul etmişlerdir. Suriye'den de Milletler Cemiyeti'ne danışmadan saldırgan eylemlerden uzak durması istenmiştir. Bütün bunlara karşı Suriye Meclisi 3 Haziran 1937'de bu karara karşı çıkarak Türkiye-Fransa arasında imzalanmış olan anlaşmaları protesto etmiştir.⁸⁰

Sancak adına sıkı bir müdafaa gösteren ve onun geleceğini ciddi derecede takip eden Fransa ve Milletler Cemiyeti'nde tavizsiz politika izlemeye gayret gösteren Türkiye'nin duruşu nedeniyle bölgeyi kaybetmekten çekinen Suriye yönetimi, Türkiye'nin aleyhine konuşmalar yapmaya başlamıştır. Durumun farkında olan İsmet İnönü konuya vurgu yapan konuşmasında: *"Bir de meselenin Suriyelilere taallük eden cephesini izah etmek istiyorum; bazı Suriye siyaset adamları bu mesele vesilesiyle, son zamanlarda sinirlilik gösterdiler. İskenderun ve Antakya havalisinin Suriye'den ayrılmasına itiraz ediyorlar... Biz İskenderun ve Antakya muntikasını hiçbir zaman Suriyelilere vermiş değiliz. Hukukî tasfiye esnasında malı veren biz olduğumuza göre, hiç olmazsa malı kime ve nereye verdiğimizizi bizim iyi bildiğimizi kabul etmek lazımdır... Biz kuvvetle kanıyız ki, Suriyelilerin Türklerle iyi komşuluğu esas tutmaları, Arap milletinin de menfaatine daha çok yarayacaktır. Fakat bir noktayı açık yürekle söylemek isterim; bizimle, hem hudut olan bir Türk memleketinin, bir Arap devleti tarafından, dini, harsi ve iktisadi türlü vasıtalarla milletinden uzaklaştırılabileceğini zannetmek yanlış bir hesaptır... Suriye devletini doğarken muhabbetle selamlıyoruz; fakat onun daha doğarken Türk illerini elde etmek hevesleri göstermesini doğru bulmuyoruz..."* diyerek Türkiye'nin kararlı duruşunun önünde engel teşkil etmenin gereksizliğini ifade etmiştir.⁸¹ Türk basınında Sancak'ın coğrafyası ve tarihiyle alakalı bir kısım yayınlar yapılmış, bu yayınların yapılmasında 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen karara göre bölgenin "ayrı bir varlık" olarak görülmesi etkili olmuştur. Yayınlar hem yurt içinde hem de yurt dışında yapılmış Sancak'la alakalı bu haberlerle herkesin

⁸⁰ Coşkun Topal, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuyundaki Etkiler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, Aralık 2009, s. 4.

⁸¹ Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilig*, S. 50, Yaz 2009, s. 104.

bilgi sahibi olması amaç edinilmiştir. Yurtdışına yapılan ilk radyo yayını 8 Ocak 1937'de Hatay Meselesi hakkında yapılmış, "*Hatay Türklerine Yapılan Zulüm*" başlıklı bildirilerin Ortadoğu devletlerine dağıtılması düşünülmüştür.⁸²

Sancak'la ilgili Türk ve Fransız tarafları görüştükleri gibi Milletler Cemiyeti'nde 27 Mayıs 1937'de görüşülerek kabul edilen anayasaya göre İskenderun Sancağı'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi kararı kabul edilse de bu karar, durumla ilgili esaslı bir değişim getirmemiştir. Türkiye, halk oylamasını ve halkın kendi geleceğini belirlemesini istemiş, Fransa ise bu talebi görmezden gelince Türkiye güney sınırına asker yığmıştır. Karşı hamle yapmak isteyen Fransa da Suriye'deki bir kısım unsurları ayaklanmaya teşvik edince Türk-Fransız ilişkileri son derece bozulmuştur. Sonrasında Türk Heyeti'nin Cenevre'deki gayretleri başarıyla neticelenmiş Türk istekleri kabul edilmiş, Anadolu'daki Sancaklıların oy kullanabilmeleri için bölgeye gelmeleri temin edilmiştir. Meselenin buraya kadar gelmiş olmasında ve en nihayetinde ölümünden sonra Sancak'ın anavatana katılmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün meseleyi sahiplenmesi ve ısrarla üzerinde durmasının payı gerçekten takdir edilmelidir. 1937'de Hasan Rıza Soyak'a Sancak ile ilgili söylemiş olduğu sözleri: "*Hatay benim şahsi meselemdir. Keyfiyeti Fransız büyükelçisine ta bidayette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında müsellah bir ihtilafa müncer olması katiyen varid değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirse, Türkiye Cumhuriyeti reisliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığımdan da çekileceğim. Ve bir fert olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşlarla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim*" bu sözleri Mustafa Kemal Atatürk'ün konuya verdiği ehemmiyeti göstermektedir.⁸³

Fransa, Sancak işinde Türkiye'nin isteklerinin Araplar tarafından tepkiyle karşılanacağını düşündüğünden bu meselede ağırdan hareket etmiştir. Söz konusu tavır nedeniyle Ankara'nın tutumu sertleşmiş ve Mustafa Kemal 10 Mayıs 1938'de Mersin'e gitmiş, burada Sancak'la ilgili bilgiler almış ve ardından ise 24 Mayıs'ta Adana'ya geçmiştir. Askeri birliklerin geçişini izleyen ve bir nevi Fransa'ya gözdağı mahiyetinde mesaj veren Atatürk, ağır hasta haliyle orada bulunarak Sancak davasında taviz verilemeyeceğini göstermiştir.

⁸² Coşkun Topal, a.g.m, s. 5.

⁸³ Ercan Karakoç, a.g.m, s. 106-107.

Mustafa Kemal'in yapmış olduğu bu gezi, Fransa'nın tutumunun değişmesine ve genel itibariyle yumuşamasına olumlu etki yapmıştır. Avrupa'nın içinde bulunduğu tehlikeli durumun da bu karara etkisi olmuş, Afrika ve Akdeniz'de İtalya'nın tehditkâr tavırları Fransa'yı etkilemiştir. Sonuç itibariyle Türkiye ve Fransa, 26 Haziran 1938'de aldıkları kararla Sancak'ta anayasanın oluşturulması amacıyla seçimlerin gerçekleştirilmesine karar vermiştir⁸⁴

Hatay'da 1 Ağustos 1938 seçimlerin yapılmasının ardından Hatay Meclisi açılmış ve Türkiye'nin destek verdiği Tayfur Sökmen 2 Eylül 1938'de Hatay'ın ilk ve tek Cumhurbaşkanı olmuş, Abdurrahman Melek ise Başbakan ve Abdülgani Türkmen ise Meclis Başkanı olmuştur. Atatürk'ün vefatından sonra Hatay davası devam etmiş, 1 Aralık 1938'de Türkiye'ye gelen ürünlerin gümrüksüz geçişi ve Türkiye'den gelen insanların da Hatay'a pasaportsuz geçişi hükümetlerce karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Mart 1939 seçimleri için Tayfur Sökmen'in Antalya'dan Abdurrahman Melek'in de Gaziantep'ten milletvekili gösterilmeleri Hatay'ın anavatana katılması arifesindeki son icraat olmuştur. Türkiye ve Fransa arasında imzalanan 23 Haziran 1939 tarihli Hatay Antlaşması, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla alakalı olup Türkiye-Suriye toprak meselesi net bir şekilde sonuçlandırılmıştır. Fransa bu katılma meselesini tanımış ve bir ay içinde askeri birliklerini Hatay'dan çekmeyi taahhüt etmiştir. 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi oy birliğiyle aldığı karar sonrası Türkiye'ye katıldıklarını açıklamıştır.⁸⁵ Böylece Türk dış politikasının önemli meselelerinden biri olan Hatay Meselesi Türkiye lehine sonuçlanmıştır.

Sonuç

Türkler ve Araplar çok uzun süre aynı coğrafyayı paylaşmış milletlerdir. Osmanlı Devleti'nden önce de birçok yerde iş birlikleri ve bağlantıları olan bu iki millet yaklaşık 400 yıl gibi bir süre Osmanlı Devleti çatısı altında kalmıştır. Ne var ki 19. yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmeler ve dünyada kendisini gösteren yeni hadiseler iki milleti etkilemiştir. Hem içeride yaşadığı sıkıntılar hem de dış meseleler ve yıpratıcı savaşlar Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyılda iyice güçsüz hale getirmiştir. Çok uzun zamandan beri Ortadoğu ile farklı şekillerde temasları olan Avrupalı devletler de bu durumdan yer yer istifade etmesini bilmişlerdir. Haliyle yaşanan tüm gelişmeler Araplara

⁸⁴ Ercan Karakoç, a.g.m, s. 108.

⁸⁵ Ercan Karakoç, a.g.m, s. 109-110.

da sirayet etmiştir. Önceki dönemlerde İslamiyet bu iki milleti bir arada tutan yegâne bağ olurken bundan sonra farklı eksende hareketler ve oluşumlar görülmeye başlamıştır. Özellikle Lübnan ve Suriye'de ve daha sonra Mısır'da kurulan cemiyetler Türkler ve Araplar arasındaki mevcut bağlar konusunda farklı tutumlar takınmaya başlamışlardır. İlk dönem kurulan cemiyetler bir çatışmadan ziyade Osmanlı çatısı altında kendilerini temsil edecek formüller üzerine odaklanırken zamanla bağımsızlığa kadar giden fikirler gündeme gelmiştir. Ancak bunların etkileri Osmanlı Devleti dağılana kadar sınırlı kalmış hatta Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından az da olsa eski düşünceleri muhafaza edenler çıkmıştır.

Osmanlı Devleti ve Ortadoğu için en belirleyici gelişmelerden birisi 20. yüzyılın başında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'dır. Bu savaşta Çanakkale Cephesi'nde ve Irak Cephesi'nde başarılar elde eden devlet, nihayetinde savaştan yenik çıkmıştır. Onun yenilgisiyle birlikte bu defa Avrupa devletleri kendi çıkarları ekseninde bir Ortadoğu için kolları sıvamışlardır. Şerif Hüseyin vakasında olduğu gibi önceden ittifak halinde olduğu yerel güç odakları da kendi talepleriyle öne çıkmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Araplar için bağımsızlık hesapları yapan çoğu cemiyetler ve oluşumlar hayal kırıklığına uğramıştır. Arzu edilen bağımsız yönetimler yerine, Ortadoğu'da Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla İngiltere ve Fransa'nın söz sahibi ve belirleyici olduğu bir evre başlamıştır. Bu süreç de II. Dünya Savaşı öncesine kadar da fiilen devam etmiş, savaştan sonra da Avrupalı devletler farklı yöntemlerle önceki kazanımlarını muhafaza etmenin formüllerini aramışlardır.

Anadolu'da devam eden Millî Mücadele evresinde Araplar ile temaslar oldukça azalmıştır. Her ne kadar Suriye ve Irak'taki gelişmeler zaman zaman Anadolu'da gündeme gelse de çok mühim bir yer tutmamıştır. Ancak Millî Mücadele'de gösterilen kararlılık ve sonrasında gelen zaferler kimi Arap şehirlerinde takdirle ve sevinçle karşılanmıştır. Ancak bunlar genel anlamda bir politika oluşturacak seviyeye çıkmamıştır. Türkiye'nin bağımsız olması, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletler karşısında dik duruşu Irak ve Suriye'deki milliyetçi çevrelerde ilgiliyle takip edilmiştir. Bunda etkisi sınırlı da olsa halifelüğün hala İstanbul'da temsil ediliyor oluşunun katkısı olmuş ancak daha önce ifade edildiği üzere pek de geniş bir karşılık bulmamıştır.

Türkiye'nin bağımsızlığını elde etmesinin ardından en önemli gelişmeler daha çok Irak ve Suriye'yle yaşanmıştır. Musul Meselesi ve Hatay Meselesi Araplarla ilişkiler bağlamında önemli iki başlığı oluşturmuştur. Ancak

burada muhatap daha çok İngiltere ve Fransa olarak kalmıştır. Türkiye, her iki meselede de milli bir tavır sergilemiş, Irak ve Suriye'den ziyade İngiltere ve Fransa'yı muhatap alan politikalar üzerinde durmuştur. Musul Meselesi'nde istenildiği gibi sonuç alınamasa da Hatay Meselesi Türkiye'nin lehine sonuçlanmıştır. Hatay Meselesi'nin gelişimi içinde zaman zaman Suriye'deki belli gazeteler ve siyasi mahfiller Türkiye'yi hedef almışsa da İsmet İnönü'nün söylemlerinde olduğu gibi Türkiye daha itidalli bir üslubu tercih etmiştir. Zaman içerisinde Halifeliğin kaldırılması gibi mevzular Türkiye aleyhine bir hava estirmişse de Sadâbat Paktı gibi girişimler ve bölgesel meselelerde yakınlaşma ihtiyacı bunların kronik sorunlara dönüşmesine fırsat vermemiştir. Genel itibarıyla Türkiye bölge ülkelerini hedef alan karşıt politikalara pek girişmemiş aksine Suriye ve Irak'ın İngiltere ve Fransa karşısında tam bağımsızlığına destek veren bir pozisyonda olmuştur. Bu tutumunu da uzun bir süre muhafaza etmiştir.

Kaynakça

- Açıkses, Erdal, "Soğuk Savaş Sonuna Kadar Ortadoğu ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", *IJBEMP (International Journal of Business, Economics and Management Perspectives)*, S. 8, 2017, ss. 1-20.
- Akalın, Durmuş, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, ss. 357-404.
- Akalın, Durmuş, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, ss. 1-35.
- Akkor, Mahmut, "Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası", *History Studies*, Cilt 4, Sayı 1, 2012, ss. 15-28.
- Aydın, Ayşe H., *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri*, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.
- Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, 2002, ss. 15-29.
- Bilgenoğlu, Ali, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*, Antalya, 2007.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, 2016, ss. 33-44.

- Çiçek, M. Talha (2012), "Osmanlılık İdeolojisi ve Osmanlı Hâkimiyeti Sonrası Türk-Arap İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik", *Divân Disiplinler Arası Çalışma Dergisi*, Cilt 17, Sayı 33, 2012, ss. 173-192.
- Demir, Şerif (2011), "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer 2011, ss. 691-713.
- Duran, Hasan, Ahmet Karaca, "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3, 2011, ss. 203-216.
- Hülagü, M. Metin, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", *OTAM*, Cilt 6, Sayı 6, 2015, ss. 139-154.
- Hülagü, M. Metin, "Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 13, 1994, ss. 272-314.
- Güner, Selda, "Mısır'da Asi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El Kebir) 1768/69-1773", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 53/1, 2017, ss. 155-182.
- Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilig*, Sayı 50, 2009, ss. 97-118.
- Kayalı, Hasan, Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918, Çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kemal, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasından Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, 2017, ss. 643-691.
- Kemal, Cemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesinde Son Muharebesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 45, 2010, ss. 37-69.
- Kemal, Cemal, "Nablus Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 51, 2013, ss. 617-651.
- Koloğlu, Orhan, *Türk-Arap İlişkileri Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Koloğlu, Orhan, *Üç İttihatçı Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, 10. Baskı, Ankara, 2014.
- Lutskiy, Borisoviç, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.
- Mansfield, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Ter. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1975.

- Nizamoglu, Yüksel, "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyânının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı", *Bilig*, Sayı 66, 2013, ss. 123-148.
- Sarınay, Yusuf, *Atatürk'ün Hatay Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Saygı, Tarık, "Lozan Antlaşmasında, Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 5, Sayı 10, 2016, ss. 157-174.
- Tür, Özlem, "Türkiye ve Filistin-1908-1948 Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62/1, 2014, ss. 335-347.
- Türkmen, İlter, "Ortadoğu'da Değişim ve Türkiye", *Bilgesam, Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, 2010.
- Topal, Coşkun, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkiler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 2009, ss. 1-16.
- Uçarol, Rifat, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1999)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- Umar, Ömer Osman, *Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, Elâzığ, 2010, ss. 443-470.
- Yağbasan, Mustafa, Abdulsamet Günek, "Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Siyasal Algısı", *Global Media Journal Turkish Edition*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, ss. 125-151.
- Yalçın, Cafer, *Osmanlı Devleti'nde Ayrılkçı Arap Örgütü El-Lâ Merkeziye Cemiyeti (1912-1916)*, Libra Kitap, İstanbul, 2017.
- Yenal, Serkan, "Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu", *Akademik Ortadoğu Altı Aylık Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 2013, ss. 201-212.
- Yıldırım, Ramazan, *20. Yüzyıl İslam Dünyasında Hilafet Tartışmaları*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2016.
- Yılmaz, Hadiye, "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Antlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, 2014, ss. 289-306.